

5. *Грибовський В.* Запорозжці і ногайці в контексті великого кордону // *Козацька спадщина.* – 2005. – Вип. 1. – С. 95-131.
6. *Грибовський В.* Територія розселення і характер відносин причорноморських ногайців із землеробським населенням українського степового порубіжжя у період 1739-1768 рр. // *Козацька спадщина.* – Вип. 2. – Нікополь-Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – С. 60-77.
7. *Грозвський І.* Право Нової Січі (1734-1775 рр.): Навч. Посібник. – Харків, 2000. – 108 с.
8. *Корж Н.М.* Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки Никиты Михайловича Коржа. - Одесса: Городская типография, 1842. - VII+95 с.
9. *Олійник О.* Запорозький зимівник часів Нової Січі (1734-1775 рр.). – Запоріжжя: Дике поле, 2005. – 256 с.
10. *Пірко В.* Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел). – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – 180 с.
11. *Пірко В.* До питання про адміністративний устрій східних паланок Нової Січі // *Козацька спадщина.* – Вип. 2. – Нікополь-Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – С. 85-89.
12. Полное собрание законов Российской империи: изд. 1-е. – Спб., 1830. – Т. 11.
13. *Полторак В.* Розмежування вольностей війська Запорозького та війська Донського в 40-ві роки XVIII ст. // *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету.* – Запоріжжя: Просвіта, 2005. – Вип. XIX. – С. 55-58.
15. *Прошштейн А.* Земля донская в XVIII веке. – Ростов-на-Дону: Изд. Ростовского университета, 1961. – 373 с.
16. *Рябинин-Скляревський О.* Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII ст. / *Малинова Г., Сапожников И. А. Рябинин-Скляревский: материалы к биографии.* – Одесса, 2000. – С. 83-178.
17. *Скальковський А.* Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / пер. з рос. - Дніпропетровськ: Січ, 1994. - 678 с.
18. ЦДІАК. – Фонд КМФ-9. – Оп.2. – О.з.№15.
19. ЦДІАК. – 229. – Оп.1. – О. з. 319.
20. ЦДІАУК. – Ф. 229. – Оп. 1. – О. з. 234.
22. ЦДІАУК. – Ф. 59. – Оп. 1. – О. з. 1377.
23. *Швидько Г.* Актові джерела до історії Запорозької Січі // *Південна Україна XVIII–XIX століття.* – Вип. 1. – Запоріжжя, 1995. – С. 9-18.
24. *Эварницкий Д.* Источники для истории запорожских козаков. – Т. 2. – Владимир, 1903. – С. 1073-2107.
25. *Эварницкий Д.* Сборник материалов для истории запорожских козаков. - СПб., 1888.

О. А. Репан

ПОЛТАВСЬКИЙ ПОЛКОВНИК В.В.КОЧУБЕЙ У РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІЙ ВІЙНІ 1735-1739 РР.

Запропонована шановному читачеві тема знаходиться на перетині кількох напрямів вивчення вітчизняної історії. По-перше, йдеться про біографістику, яка динамічно розвивається останнім часом і намагається “залюднити” українське минуле, наповнене до того переважно соціологічним схемами та “рушійними силами”. Звертаючись до епохи козаччини, то певні здобутки вже маємо – постаті першого порядку висвітлені доволі непогано. Навіть якщо не згадувати про доробок попередників, то за останні 15 років побачили світ книги з біографічним нарисами [наприклад, див. 17 або 22] та окремі монографічні дослідження [наприклад, див. 18, 19, 26, 27]. Проте існує проблема висвітлення біографій постатей другого плану – полковників, сотників, канцеляристів. Потенційні можливості такої проблематики чудово продемонстрував О.Оглоблин [28], а в сучасній історіографії велику роботу проводить В.Кривошея [23, 24]. Приємно, що деякі старшинські біографії знаходимо в “Малій енциклопедії українського козацтва” [25]. Проте ця ділянка вітчизняної історії ще не заповнена навіть на рівні фактологічному. Для історії запорозького козацтва, яка має чимало лакун, коли йдеться про життєписи січових старшин, не менш актуальним завданням є вивчення біографій тих діячів, які за своїми посадами контактували з Кошем. Однією з таких постатей є полтавський полковник В.Кочубей.

© Репан О. А.

Розгляд його біографії неможливий без вивчення воєнної складової життя цього старшини. Воєнна історія, зокрема козаччини, розробляється досить динамічно. Варто згадати хоча б роботи І.Стороженка [32], В.Заруби [20], О.Сокирка [30, 31], Г.Шпитальова [33]. Одночасно все ще не розроблена докладно воєнна історія полків, які склали Гетьманщину. Хоча спроби такого роду є [21], але вони зосереджені не стільки на воєнній історії, скільки на історії полку загалом і, на жаль, не представлені у вигляді монографічних досліджень та не викладені в Інтернеті, що суттєво ускладнює доступ до результатів таких досліджень. Сюжет, пов'язаний із участю Полтавського полку в російсько-турецькій війні 1735-1739 років, не знайшов висвітлення в історіографії, хоча деякі факти містять дослідження А.Байова [15], О.Апанович [14] та вже згадувана монографія Г.Шпитальова.

Загалом беручи, полковники очолювали свої відділи в далеких походах російсько-турецької війни 1735-1739 років 21 раз:

Особиста участь полковників у далеких походах.

Полк	Прізвище	Кількість походів	Примітки
Гадяцький	Г.Грабянка	3	загинув у 1738 р.
Гадяцький	П.Галецький	1	на посаді з 1739 рр.
Миргородський	П.Апостол	2	загинув у 1736 р.
Миргородський	В.Капніст	3	на посаді з 1737 р.
Лубенський	П.Апостол	4	
Переяславський	В.Томара	1	загинув у 1736 р.
Переяславський	М.Богданов	0	на посаді з 1737 р.
Переяславський	С.Сулима	1	на посаді з 1739 р.
Полтавський	В.Кочубей	2	
Ніжинський	І.Хрущев	0	
Прилуцький	Г.Галаган	1	
Київський	А.Танський	3	під арештом до 1737 р.
Стародубський	А.Радищев	0	
Чернігівський	В.Ізмайлов	0	

Найчастіше виводили свої загони в поле П. Апостол (4 рази), Г. Грабянка, А. Танський, В. Капніст (тричі). Важко впевнено сказати, чому В. Кочубей ходив у далекий похід двічі, а Г. Галаган лише одного разу – значно менше від інших. Можливо, ГВК зважала на їхній немолодий вік [29, 46]. Наявні документи говорять про участь 1324 полтавських козаків у Кримській виправі 1736 року. Наказним гетьманом у цьому поході був генеральний хорунжий Я.Горленко. У 1737 році В.Кочубей особисто очолив свій відділ, залучивши до походу ще двох полкових старшин – осавулів І.Левенця та І.Сулиму. Загалом під пернач того таки Я.Горленка для виправи на Крим прибули 780 полтавців [30, 21,24].

До армії фельдмаршала Мініха 1738 р. планували мобілізувати 4000 виборних, які вже 1 квітня мали зосередитись на річці Омельник. За розпорядженням ГВК Миргородський, Переяславський, Полтавський, Київський та Прилуцький полки в цьому поході очолив генеральний осавул Ф. Лисенко. Полкова старшина мала проблеми з підготовкою до походу необхідної кількості козаків. Наприклад, полтавський полковник В. Кочубей 30 березня писав до ГВК, що не сподівається прибути до армії з 882 вояками. Причина була простою – 1493 козака ще не повернулися з минулорічних виправ. До того ж значна частина полтавчан розбіглася. Винятком було становище в Миргородському полку, який у складі 1488 шабель на чолі з В. Капністом вчасно прибув до р. Омельник [6, арк. 6-11].

Цікавими є пояснення старшини, які дозволяють зрозуміти причини такого жалюгідного становища гетьманців. Відсутність коней була викликана тим, що їх забирали регулярні полки. Так, гадяцький полковник Г. Грабянка у квітні 1736 р. писав генеральному хорунжому Я. Горленку про причини своєї затримки: "...великоросійские полки в козаков полку в наряженых в поход коней в подводу позабирали" [№ 5506., арк. 2]. Те саме робив полтавський полковник В. Кочубей у березні 1738 р.[6, арк. 6].

В 1739 році Генеральній військовій канцелярії вдалося виконати планові показники і в Хотинську виправу рушили: Полтавський полк – 882 козака, Миргородський – 1194, Прилуцький – 841, Переяславський – 1234, Київський – 549, Чернігівський – 800, Стародубський – 500 [10, арк. 2]. Особовий склад старшини в команді генерального осавула Ф. Лисенка невідомий. Ми тільки знаємо, що В. Капніст очолив Миргородський полк, В. Кочубей - Полтавський, А. Танський - Київський, С. Сулима - Переяславський [13, с. 68, 77].

Полковникам також доводилося виходити на регулярну охорону кордонів. Пересічно вони мали під своєю командою 1500-2000 козаків різних полків. Наприклад, переяславський полковник М. Богданов 1736 р. очолював загін у 2000 шабель [2, арк. 4], а його колеги І. Хрущев та В. Кочубей роком пізніше мали провід над загонами в 1500 козаків кожен [5, арк. 2-3]. Власний полк командири також виводили на охорону кордону, але про кількість козаків у цих випадках бракує свідчень. Традиційний указ вимагав від полковника виступити з усім полком, але більшість козаків навіть узимку перебувала в різних відрядженнях. В. Кочубей, отримавши такий указ у грудні 1738 р., нарікав на мізерну кількість козаків, та однаково мусив рушати – ГВК на аргументи такого штабу не зважала [8, арк. 12, 19, 65].

Ще одним клопотом для полкових канцелярій був ремонт укріплень. Успішний прорив татарськими військами Української лінії у жовтні 1736 р. призвів до чергового пожвавлення фортифікаційних робіт. Полтавський полковник В. Кочубей відрядив до південних сотень свого полку кращих козаків, які одночасно з охоронною службою мусили зміцнити укріплення Царичанки, Орлика, Маячки. У Китайгороді навколо продовольчого магазину постав ретраншемент. Увага до поновлення укріплень торкнулася не лише Полтавського полку. Після відповідних пропозицій фельдмаршала Мініха Генеральна військова канцелярія наказала розпочати ремонт фортець у всіх полках [1, арк. 2; 4, арк. 2-6; 11, с. 604; 15, с. 308-309, 312].

На початку 1737 р до заходів безпеки додавалася вимога до полків бути готовими в будь-який момент відрядити козаків до загроженої ділянки кордону. У найнезручнішому становищі опинився наш герой. В. Кочубей за особистим наказом Б. Мініха мав із кращими козаками свого полку зимувати в Царичанці, прикриваючи цей важливий прикордонний пункт [9, арк. 18].

Восени 1737 р. загальне командування 3-тисячним загоном лівобережних козаків на кордонах Гетьманщини здійснювали полтавський полковник В. Кочубей та ніжинський полковник І. Хрущев. Перший керував 1500 козаків, які розташовувалися вздовж Дніпра, другий – аналогічним загоном на Українській лінії. Спочатку до їхньої команди входили козаки Миргородського та Полтавського полків, але у грудні відбулася заміна. На кордон потрапили 1105 козаків Гадяцького полку, 238 – Прилуцького, 476 – Ніжинського, 198 – Київського, 274 – Чернігівського. Загалом отримуємо цифру 2291 вояк. Ймовірно, що до 3-тисячного числа команда доповнювалася за рахунок інших полків [5, арк. 2-3].

До звичайних турбот улітку 1738 р. додалися клопоти, пов'язані із поширенням пощесті. В червні фельдмаршал Мініх писав до Кабінету Міністрів про швидке розповсюдження інфекційних хвороб з Очакова. Генеральна військова канцелярія спробувала зупинити хворобу, як татар – на кордоні. Загони, що поверталися зі степу, залишалися на карантин. Кореспонденція з Очакова піддавалася термічній обробці. Проте наприкінці липня хвороба з'явилася в Ізюмському та Харківському полках, у вересні – в Полтавському і Гадяцькому. Козацьку старшину не треба було заохочувати до протиепідемічних заходів – В. Кочубей, отримавши звістку про появу хвороби у м. Соколки, спочатку блокував цей пункт заставами і лише потім повідомив до Глухова [12, с. 2, 86-87].

Постійними вимогами російські генерали вкрай ускладнювали підготовку козаків до майбутніх кампаній. У жовтні 1738 р. генерал-майор Бутурлін звернувся до полтавського полковника В. Кочубея з пропозицією надіслати козаків до Мишуриноного Рогу. В. Кочубей, посилаючись на те, що у полку лишилося 800 козаків, відмовив. Справа перейшла на розгляд генерал-аншефа Румянцева. Врешті по 250 козаків з Полтавського та Миргородського полків прибули під Мишурин Ріг. У самому містечку лютувала пощесть і до пункту призначення козаки не дійшли, отаборившись неподалік [7, арк. 2-3].

Крім того, лубенський, полтавський та київський полковники у грудні 1738 р. отримали наказ із усією полковою старшиною виступити на охорону кордону. Такий захід виглядає доволі сумнівним з точки зору ефективності. Звичайно, на випадок прориву татар голова Правління гетьманського уряду О. Румянцев міг виправдати себе перед Кабінетом Міністрів, подаючи виступ полковника з полком як своє піклування про збереження кордону в недоторканості. Але в реальності полковник (наприклад, той же В. Кочубей) міг вивести з собою обмаль козаків [8, арк. 10, 12, 14, 50, 60, 65].

Полтавському полковнику, як керманичу прикордонної території, постійно доводилося пильнувати ворожого нападу. Запорозькі козаки, захопивши в полон декілька буджацьких татар, доповіли фельдмаршалу Мініху про відплатні плани Туреччини за руйнування Криму влітку 1736 року. Як тільки

замерзнуть річки, в похід мали ви-рушити 20 000 буджацьких татар, мол-довські та боснійські загони. Найбільш сприятливими для удару місцями визна-чалися Царичанка та Посамар'я. Реак-цією на ці повідомлення стало зміцнення оборонних споруд навколо Царичанки, Орлика, Маячки, а полтавський полков-ник В. Кочубей збільшив залогу Цари-чанки. Але прорив відбувся в іншому місці. На початку січня 1737 р. кримсь-кий хан Феті-Гірей, зібравши 17 000 кримських татар, перейшов Дніпро непо-далік Казикермена. Дочекавшись при-єднання 20 000 буджацьких, ногайських і білгородських татар, хан вирушив на північ і 12 лютого форсував Дніпро по-руч м. Келеберда (Полтавський полк). 13 та 14 лютого татарські війська просу-нулись на 50 верст углиб Гетьманщини між річками Псел та Ворскла, винищую-чи населені пункти та захоплюючи ясир. Відчайдушна спроба генерала Леслі, який з двома сотнями драгун намагався перет-нути шлях татарам, коштувала життя йому та підлеглим. [15, с. 346]. Про-те швидкоплинність татарського нападу зробила непотрібною мобілізацію ко-заків. Хан 15 лютого відступив за Дніпро, але загін Ф. Лисенка ще до 5 березня перебував у повній готовності. Втрати Гетьманщини від набігу були відчутни-ми, перш за все, для Полтавського полку – тут 106 людей вбили, а 4 296 захопи-ли в полон. Миргородський полк утра-тив 6 осіб убитими та 627 полонени-ми [16, С.129].

Підбиваючи підсумки, зауважу, що полтавський полковник В.Кочубей в 1735-1739 роках виявляє себе типовим середняком. У далекі виправи він не пнеться, як, приміром, миргородський полковник В.Капніст, без якого фельдмаршал Мініх не уявляв своєї армії. Проте В.Кочубей не пасе задніх і не намагається, як російські полковники, навіть ціною конфлікту з Генеральною військовою канцелярією залишитись удома. Тим особливим, що відрізняє героя цієї розвідки від інших полковників, є прикордонність Полтавського полку. Тут, уздовж Орелі, розташовувались війська, очікуючи на ворожий напад. Саме Полтавський полк таки постраждав від татарського набігу. Була ще одна проблема, пов'язана із прикордонністю. Її вже створювала близькість Вольностей, куди все частіше починали переходити козаки та посполиті Полтавського полку, додаючи В.Кочубею проблем із мобілізацією та виконанням загальнонародних повинностей [31].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 51. Генеральна військова канцелярія. – Оп.3. – Спр. 5283.
2. ЦДАУК. – Ф.51. – Спр. 5340.
3. ЦДАУК. – Ф.51. – Спр. 5506.
4. ЦДАУК. – Ф.51. – Спр. 5610.
5. ЦДАУК. – Ф.51. – Спр. 6669.
6. ЦДАУК. – Ф.51. – Спр. 7070.
7. ЦДАУК. – Ф. 1501. Генеральна військова похідна канцелярія. – Оп.1. – Спр.24.
8. ЦДАУК. – Ф.1501. – Спр. 25.
9. ЦДАУК. – Ф.51. – Спр. 58.
10. ЦДАУК. – Ф.51. – Спр. 61.
11. Бумаги Кабинета Министров императрицы Анны Иоанновны. Т.V. (1736 г.)//СИРИО.– 1902. – Т.114. – 684 с.
12. Бумаги Кабинета Министров императрицы Анны Иоанновны. Т.VIII. (июль-декабрь 1738 г.)// СИРИО.– 1906. – Т.124. – 543 с.,
13. Дневныя записки малороссійскаго подскарбія генеральнаго Якова Марковича.– М., 1859.– Ч. 2.–414 с
14. Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. – К., 1969.
15. Байов А. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны. Т.1. – СПб., 1906. – 618 с.
16. Байов А. Примечания // Байов А. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны. Т.1. – СПб., 1906. – С. 1 – 247.
17. Володарі гетьманської булави. – К., 1994.
18. Грибовський В. Петро Калнишевський. – Дніпропетровськ, 2004.
19. Гуржій І. Іван Скоропадський. – К., 2004.
20. Заруба В. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII ст. – Дніпропетровськ, 2003.
21. Іваненко А. Переяславський козацький полк у військовій та суспільно-політичній системі України (20-і рр. XVII – кінець XVIII ст.): Автореф. дис...к.і.н. – К., 2003.
22. Історія України в особах. – К., 1997.
23. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. – К., 2004.
24. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Переяславський полк. – К., 2004.
25. Мала енциклопедія українського козацтва. – К. – Запоріжжя, 2006.
26. Маслійчук В. «Altera patria»: нотатки про діяльність І.Сірка на Слобідській Україні. – Харків, 2004.
27. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. – К., 2004.

28. *Оглоблин О.* Люди старої України. – Острог – Нью-Йорк, 2000.
29. *Репан О.* Урядова старшина Гетьманщини в російсько-турецькій війні 1735-39 рр. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Харків, 2004. – Т. 10. – Нова серія. – С. 43-70.
30. *Репан О.* Мобілізація козаків Гетьманщини для воєнних походів у 1735-1739 роках // Київська старовина. – 2000. - №1. – С.18-30.
31. *Репан О.* Два документи з історії місцевого краю XVIII ст. // Під знаком Клію. На пошану Олени Апанович: Збірник статей. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 35-39.
32. *Сокирко О.* Українські найманці: Охотницьке військо Лівобережної Гетьманщини 1669-1672 рр. – К., 1998.
33. *Сокирко О.* “Лицарі другого сорту”: Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669-1726 рр. – К., 2006.
34. *Стороженко І. Б.* Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. Кн. 1: Воєнні дії 1648-1652 рр. – Дніпропетровськ, 1996.
35. *Шпитальов Г.* Запорозьке військо в російсько-турецькій війні 1735-1739 рр. – Запоріжжя, 2002.

Б.О. Галь

“РАССУЖДАЯ ДОЛЖНОСТЬ КАНЦЕЛЯРСКУЮ...”: ДО ПРОБЛЕМИ КОНФЛІКТОГЕННОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Проблема перебудови системи управління пізньої Гетьманщини, – визначимо її як *адміністративну модернізацію*, пов’язану не стільки із суб’єктивними (не)уподобаннями російських можновладців, як із об’єктивним загальноєвропейським процесом раціоналізації адміністрації, – перебуває час від часу, починаючи з останньої чверті XIX ст., у полі зору вітчизняної історичної науки. Згадаємо принагідно лише найбільш „знакові” праці – „Люди Старой Малороссии” О.М.Лазаревського, „Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Суды земские, гродские и подкоморские в XVIII в.” Д.П.Міллера, „Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией” Г.О.Максимовича, „Україна в першій половині XVIII віку” І.М.Джиджори, „Хозяйство Гетьманщины в XVII-XVIII столетиях” М.Є.Слабченка, „Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII ст.” Л.О.Окиншевича, а із сучасних (дисертаційних) досліджень – роботи В.М.Горобця та О.К.Струкевича, присвячені, відповідно, перебігу діяльності I-ої та II-ої Малоросійських колегій.

Втім, попри значну бібліографію, проблема в цілому все ще перебуває на початковій стадії дослідження. Адже на сьогодні відсутні, щонайменше, вичерпні списки урядовців пізньої Гетьманщини (в першу чергу, – втім не лише, – великоросіян), біографічні нариси основних діячів епохи, комплексні дослідження окремих установ (власне російських, як-от: воєводських, комендантських, губернських канцелярій, і суто українських, починаючи з найвищих, від Генеральної військової канцелярії, Генерального військового суду, Канцелярії малоросійського скарбу тощо) чи, навіть, епох (як-от: епохи „правління гетьманського уряду”).

В межах цієї розвідки спробуємо висвітлити на прикладі конфлікту між двома вищими інституціями Гетьманщини – Генеральною військовою та Економічною канцеляріями один з можливих аспектів дослідження, а саме проблему конфліктогенного потенціалу модернізаційних процесів (пов’язані з цим сюжети розглядалися у вітчизняній історіографії виключно у площині етнічного протистояння).

Перебіг пов’язаних зі згаданим конфліктом подій 1753-1757 рр. можемо сьогодні відтворити завдяки віднайденому серед паперів Сулімінського фамільного архіву і опублікованому О.М.Лазаревським „ордеру гетьманському” від 24 грудня 1753 р. [15], прохань генерального підскарбія М.В.Скоропадського до гетьмана від 31 вересня 1755 р. і до імператриці, датованого 1755 р., які зберігаються у фонді „Скоропадські” Центрального державного історичного архіву м. Києва (далі: ЦДАК), а також щоденнику відомого мемуариста середини XVIII ст. А.М.Марковича, до речі, двоюрідного брата одного з винуватців конфлікту М.В.Скоропадського [6].

Із відновленням 1750 р. інституту гетьманства системі управління Гетьманщиною було чергового разу надано нового вигляду. Так, під час першого ж свого відвідування старої гетьманської столиці Глухова (29.06.1751-24.12.1752), новообраний гетьман К.Г.Розумовський, покладаючись на практику

© Галь Б. О.